

УДК [635.658:581.132]:631.531.048(477.52/.6)

Г.І. Сухова, асистент

Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва

ФОТОСИНТЕТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ СОРТІВ СОЧЕВИЦІ В УМОВАХ СХІДНОГО ЛІСОСТЕПУ УКРАЇНИ

Основним показником, що найкраще характеризує стан посівів з погляду їх фотосинтетичної діяльності, є площа листя. За А.А. Ничипоровичем [1] між площею листя і швидкістю їх формування було встановлено позитивну залежність. За умов досягнення площі листків до 30–40 тис. м² /га частка поглинутої енергії підвищується майже пропорційно; подальше збільшення площі листків призводить до погіршення освітленості середніх і особливо нижніх ярусів, знижуються інтенсивність і чиста продуктивність фотосинтезу. До того ж посилене наростання листя не завжди супроводжується збільшенням загальної фітомаси, а іноді є причиною її зниження.

Високі врожаї можна отримати тоді, коли відбувається швидке формування оптимальної площі листків, листя більш тривалий час зберігається в активному стані й віддає створені сполуки на формування продуктивних органів у кінці вегетації [2, 3].

Для оцінки стану посівів найчастіше використовують фотосинтетичний потенціал (ФП) [2]. Для більшості сільськогосподарських культур ФП за 100 діб вегетації вважається добрим, якщо він дорівнює 3 млн м²·х діб /га; іноді він становить 5–6 млн м²·х діб /га [4, 5].

За умов нестачі в ґрунті вологи і мінеральних речовин, порушення оптимальних термінів посіву, норм висіву та інших технологічних операцій площа листя й ефективність роботи асиміляційного апарату різко знижуються.

Формування ФП часто обмежується дефіцитом вологи. У такому разі вологи, навіть із збільшенням площі листків процеси обміну сповільнюються, зростає транспірація.

Одним з основних показників фотосинтетичної діяльності рослин, що визначають урожайність, є величина площі листя, динамічність її формування і фотосинтетичний потенціал [5].

У роботах А.А. Ничипоровича, Л.Е. Строгонової [2] формування врожаю розглядається як результат не окремих чинників, а всіх елементів фотосинтетичної діяльності рослин, а саме – інтенсивності і чистої

продуктивності фотосинтезу, площі листків і фотосинтетичного потенціалу, коефіцієнтів енергетичної ефективності фотосинтезу. Цей метод повністю враховує надзвичайну складність процесу формування продуктивності рослини; усі його складові елементи вимірюються за допомогою лише основної ознаки – асиміляційного апарату і маси сухої речовини рослин, накопиченої у відповідні проміжки часу.

На основі зібраних відомостей можна отримати дуже цінні дані, що характеризують процес формування продуктивності і вплив на нього елементів технології вирощування.

На думку А.А. Ничипоровича [2], для підвищення ефективності посівів слід використовувати усі шляхи оптимізації вирощування культури. Значну роль при цьому відіграють густина і щільність посівів. Важливим є не лише формування площі листя, а й його розташування за висотою. Чим рівніше воно розміщене, тим сприятливіша для формування структура посіву. У цьому випадку зниження освітленості листя за висотою його розміщення не буде значним і посіви не відчуватимуть світлового голоду, а навпаки, коефіцієнт використання ФАР збільшиться. Саме тому рослини з вузьким листям, яке розташоване вертикально і рівномірно за висотою, мають високу інтенсивність фотосинтезу.

Енергія сонячних променів поглинається всіма органами рослини, але більшою мірою – пластинками листя. У сочевиці листки утворюються спочатку в міру зростання стебла і розвиваються поступово, від низу до верху. У результаті в посівах певним чином змінюється світловий режим, на поглинену листками рослин енергію припадає до 80–90 %, решта поглинається стеблами й іншими органами. За І.С. Шатіловим [6], на сумарний фотосинтез рослин через листя припадає 60–95 %. У деяких зернобобових культур, у тому числі й у сочевиці, частиною листків є вусики, які теж беруть участь у фотосинтезі й підтримують рослини у більш випрямленому положенні, що сприяє інтенсивнішому проникненню сонячних променів у глибину посіву.

Фотосинтетичну діяльність сочевиці майже не вивчено. Відомо, що рослина сочевиці, як і інші бобові розвиває листя поступово, у міру зростання стебла і розвитку бічних пагонів. На початку розвитку рослин сочевиці маса листків і її поверхня наростають поволі, тому мають слабку конкурентоспроможність культури порівняно з бур'янами.

До періоду генеративного розвитку листової маса і її поверхня досягають максимуму. Проте до цього періоду нижнє листя починає відмирати, особливо в загущених посівах, зменшуючи фотосинтетичну

активність рослин, у зв'язку із чим нерідко відбувається осипання великої кількості утворених суцвіть і плодів, що зав'язалися.

За фазами вегетації приріст надземної біомаси відбувається неоднаково. Залежно від сортових особливостей і умов вирощування, одна рослина сочевиці має від одного до 3–6 однаково розвинених бічних пагонів, що, у свою чергу, розгалужуються на гілки другого, третього і подальших порядків. До фази утворення бобів маса стебел всієї надземної біомаси рослин сочевиці становить 36–42 %.

Визначення оптимальної площі листя посівів сортів сочевиці за фазами росту й розвитку, фотосинтетичного потенціалу і ЧПФ, виявлення взаємозв'язку цих показників з урожайністю було завданням дослідження.

Польові дослідження з теми: “Вплив норми висіву на врожайність сортів сочевиці” проводили протягом 2006–2008 рр. на дослідному полі семипільної стаціонарної сівозміни кафедри рослинництва Харківського національного аграрного університету імені В.В. Докучаєва.

В досліді вивчали чотири норми висіву: 1,5; 2,0; 2,5; 3,0 млн насінин на 1 га та три сорти Красноградська 250, Красноградська 49 і Луганчанка. Площа посівної ділянки – 20 м², облікової – 10 м². Повторність – чотириразова. Попередник ячмінь. Агротехніка вирощування сочевиці була загальноприйнятою для зони.

Погодні умови 2007 та 2008 рр. відрізнялися від попередніх років більшою вологозабезпеченістю. У ці роки активно наростала зелена маса сочевиці, а відповідно, і площа листя рослин. Встановлено, що розмір і темпи наростання листкової поверхні залежать як від біологічних особливостей сорту, так і від норм висіву. У фазу цвітіння площа листкової поверхні у сочевиці сорту Красноградська 49 з 1,5 млн насінин на 1 га становила 35,8 тис. м²/га, збільшення норми висіву до 3,0 млн насінин на 1 га сприяло підвищенню площі листкової поверхні на 5,3 тис. м²/га. У період плодоутворення у сочевиці площа листя поступово зменшувалася (табл. 1). Отже, максимальна асиміляційна поверхня у сорту Красноградська 49 сформувалася в період повного цвітіння за норми висіву 3,0 млн. насінин на 1 га.

Аналогічні результати отримано і по інших сортах. У сочевиці сорту Красноградська 250 площа листя при нормі висіву насіння 3,0 млн насінин на 1 га становила 40,0 тис. м²/га, що на 1,1 тис. м²/га менше, ніж у сорту Красноградська 49. У сорту Луганчанка, навпаки, площа листкової поверхні була більша на 1,0 тис. м²/га, порівняно з Красноградською 49.

Якщо для одержання зеленої маси сочевиці збільшення площі листків є позитивним явищем, то для формування репродуктивних органів – не

завжди. Усі досліджувані сорти із збільшенням площі листкової поверхні зменшували врожайність насіння.

Оптимальною нормою висіву, при якій сформувався найбільший урожай зерна сочевиці й оптимальна площа листкової поверхні, для всіх досліджуваних сортів була норма 2,5 млн насінин на 1 га.

На фотосинтетичний потенціал посівів сочевиці значний вплив мала густота рослин. Із збільшенням норми висіву від 1,5 до 3,0 млн насінин на 1 га фотосинтетичний потенціал зростав у сорту Красноградська 250 на 185,3; у сорту Красноградська 49 – на 183,1 і в сорту Луганчанка – на 255,5 тис. м²/га (табл. 1).

1. Площа листя та фотосинтетична діяльність сортів сочевиці залежно від норми висіву, середнє за 2007–2008 рр.

Норма висіву, млн. насінин на 1 га	Площа листя за фазами розвитку, тис. м ² /га					ФП, тис. м ² · діб/га	ЧПФ, г/м ²
	схо- ди	стеблу- вання	бутоні- зація	цві- тіння	утворення бобів		
Красноградська 250							
1,5	2,18	11,1	24,2	33,6	19,2	1657,2	1,76
2,0	2,32	12,8	26,7	35,8	20,3	1720,6	1,89
2,5	2,41	14,8	27,8	37,3	21,1	1785,8	2,07
3,0	2,43	1,60	28,1	40,0	23,2	1842,5	1,76
Красноградська 49							
1,5	2,21	12,2	24,5	35,8	21,0	1898,2	1,74
2,0	2,40	13,8	26,6	37,1	21,6	1975,6	1,77
2,5	2,50	15,8	28,1	38,8	22,1	1986,3	2,13
3,0	2,56	16,8	30,8	41,1	24,9	2081,3	1,75
Луганчанка							
1,5	2,06	11,2	16,5	34,4	19,1	1644,6	1,75
2,0	2,15	12,8	23,9	35,6	20,1	1677,0	1,91
2,5	2,37	14,4	26,6	37,7	22,8	1751,6	2,12
3,0	2,38	16,1	29,2	42,1	25,9	1900,1	1,78

Площа листкової поверхні культури має велике значення, оскільки цей показник визначає чисту продуктивність фотосинтезу (ЧПФ г/м² за добу), а відповідно й урожай [1]. Результати наших досліджень підтверджуються висновками інших вчених. Максимальна чиста продуктивність фотосинтезу була майже однакова у всіх досліджуваних сортів і становила у сорту Красноградська 49 і Луганчанка за норми 2,5 млн насінин на 1 га 2,13 –

2,12 г/м² та у сорту Красноградська 250 – 2,07 г/м² за добу. Із зменшенням норми висіву насіння до 1,5 млн насінин на 1 га або із збільшенням до 3,0 млн насінин на 1 га, чиста продуктивність фотосинтезу зменшується у всіх сортів. Отже, встановлено, що оптимальною нормою висіву насіння сочевиці, при якій формується найвищий врожай зерна, є норма 2,5 млн насінин на 1 га. У середньому за три роки найбільша врожайність була у сорту Красноградська 49, вона становила 2,09 т/га (табл. 2).

2. Вплив сорту, способу сівби і норми висіву на врожайність зерна сочевиці, т/га (середнє за 2006–2008 рр.)

Сорт сочевиці	Норма висіву, млн шт./га				Середнє	Різниця
	1,5	2,0	2,5	3,0		
Красноградська 250	1,49	1,63	1,86	1,62	1,85	+0,20
Красноградська 49	1,69	1,79	2,09	1,82	1,60	-0,05
Луганчанка	1,42	1,57	1,79	1,60		
Середнє за фактором В	1,53	1,66	1,91	1,68		
Різниця		0,13	0,38	0,15		
НІР ₀₅ по сорту 0,08; норми висіву 0,09						

Цей сорт переважав Красноградську 250 на 0,20 т/га; урожайність сорту Луганчанка була в межах контролю (НІР₀₅ 0,08).

Кращою для досліджуваних сортів була норма висіву 2,5 млн насінин на 1 га. Порівняно з попередніми дослідженнями, збільшення норми висіву з 2,0 до 2,5 млн насінин на 1 га сприяло зростанню врожайності зерна в середньому на 0,25 т/га (НІР₀₅ 0,08), а порівняно з контрольним варіантом – на 0,38 т/га.

Аналіз взаємозв'язків між площею листя й урожайністю вказує на тісну позитивну кореляційну залежність між площею листя у фазу цвітіння сочевиці і фотосинтетичним потенціалом ($r = 0,72$). Із збільшенням площі листової поверхні зростає фотосинтетичний потенціал (табл. 3). Також виявлено середній за тіснотою позитивний зв'язок між урожайністю зерна та площею листя ($r = 0,30$), фотосинтетичним потенціалом ($r = 0,61$) і чистою продуктивністю фотосинтезу ($r = 0,71$). Середня площа листової поверхні – 37,5 тис. м²/га забезпечує формування високої врожайності сочевиці – 1,53 т/га. Збільшення площі листової поверхні понад 40–42 тис. м²/га призводить до поступового зниження врожайності (табл. 3).

3. Кореляційна матриця залежностей урожайності зерна сочевиці від площі листкової поверхні, фотосинтетичного потенціалу і чистої продуктивності фотосинтезу у фазу цвітіння

Показник	Середнє	Стандартне відхилення	Площа листкової поверхні, тис. м ² /га	Фотосинтетичний потенціал, тис. м ² · діб/га	Чиста продуктивність фотосинтезу, г/м ²	Урожайність, т/га
Площа листкової поверхні, тис. м ² /га	37,5	3,08	-	0,72	0,04	0,30
Фотосинтетичний потенціал, тис. м ² · діб/га	1827	159	0,72	-	-0,07	0,61
Чиста продуктивність фотосинтезу, г/м ²	1,89	0,08	0,04	-0,07	-	0,71
Урожайність, т/га	1,53	0,18	0,30	0,61	0,71	-

Висновок. Оптимальна площа листкової поверхні серед варіантів відмічена у період повного цвітіння у сорту Красноградська 49 за норми висіву 2,5 млн насінин на 1 га – 38,8 тис. м²/га, що на 5,2 тис. м²/га, більше, ніж на контрольному варіанті. Фотосинтетичний потенціал у цьому варіанті становив 1,99 млн м² діб/га. 2. Максимальна чиста продуктивність фотосинтезу у сорту Красноградська 49 була за норми 2,5 млн насінин на 1 га – 2,13 г/м² за добу. 3. Фотосинтетична діяльність посівів сочевиці є визначальною при утворенні та накопиченні органічної речовини, формуванні урожайності. Установлено, що у сорту Красноградська 49 за норми висіву 2,5 млн насінин на 1 га при площі листкової поверхні 38,8 тис. м²/га сформувався найвища врожайність – 2,09 т/га (НІР₀₅ сорту 0,08; норми висіву 0,09).

Бібліографічний список: 1. Ничипорович А.А. Фотосинтез и теория получения высоких урожаев / А.А. Ничипорович. – М.: Изд-во АН СССР, 1956. 2. Фотосинтетическая деятельность растений в посевах / А.А. Ничипорович, Л.Е. Строганова, С.Н. Гмори, М.П. Власова. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – 133 с. 3. Тооминг Х.Г. Солнечная радиация и формирование урожая / Х.Г. Тооминг. – Л.: Гидрометеиздат, 1977. – 200 с. 4. Устенко Г.П. Фотосинтетическая деятельность растений в посевах как основа формирования урожаев / Г.П. Устенко // Фотосинтез и вопросы продуктивности растений. – М.: Изд. АН СССР, 1963. – С. 37–70. 5. Шатилов И.С. Фотосинтетическая деятельность некоторых полевых культур при разных сроках и способах посева / И.С. Шатилов и др. – Изв. ТСХА. Вып. 3. – 1967. 6. Шатилов И.С. Фотосинтетический потенциал и чистая продуктивность клевера красного в полевых условиях / И.С. Шатилов, Г.С. Голубева // Изв. ТСХА. – Вып. 4. – 1969. – С. 85–92.